

COL·LABORACIÓ

ELS CAMPANARS DE TORRE AMB BANDES LLOMBARDES ALS BISBATS DE VIC I DE GIRONA

Continuant la tasca de donar a conèixer el "corpus" d'esglésies reunit després de vuit anys de treball, i amb la finalitat de debatre els diferents problemes i tenir coneixement que existeixen en l'estudi de la història de l'arquitectura d'època romànica llacunes o temes que han d'ésser investigats, el Centre d'Art Romànic Català (ARCAT) ha organitzat un seguit de Taules Rodones, la cinquena de les quals ha estat dedicada als *Campanars de torre amb bandes llombardes als bisbats de Vic i de Girona*. Aquesta taula rodona se celebrà el passat 13 d'abril i va comptar amb la participació del Dr. Antoni Pladevall, el Sr. Joan Badia i Homs, i el Dr. Joan Albert Adell, actuant com a moderador el Dr. Manuel Riu.

El Dr. Pladevall va assenyalar que aquests campanars de tipus llombard se situen entre el primer i el segon romànic i que es tracta de parlar de decoració, no d'època.

S'han triat dos bisbats (el de Vic i el de Girona) perquè són dos dels més representatius pel que fa a aquesta característica decorativa, i encara, dins del primer d'aquests bisbats, podríem dir que és més característica la comarca d'Osona.

Si mirem detingudament aquesta comarca trobem 24 campanars romànics, dels quals 14 sí que tenen aquesta decoració llombarda. La seva classificació, per ordre d'importància, podria ser la següent: Segle XI, Vic, Taradell, St Vicenç de Torelló, St Esteve de Tavèmoles, St Romà de Sau (submergit al pantà del mateix nom), St Julià Sassorba i St Vicenç de Malla. Segle XII, St Vicenç d'Espinelves, Sta Eugènia de Berga i St Jaume de Viladrover (situats sobre cúpula o sobre volta d'església). Cal esmentar també, els campanars de St Fruitós de Balanyà (acabat en estil gòtic el S. XV i gairebé desconegut), St Sadurní d'Ossormort, St Julià de Vilatorrada, St Martí Sescorts, St Esteve de Munter i Sta Maria del Barri de Tona (acabat de restaurar fa un any). El campanar de Sant Pere de Casserres no té arcuacions llombardes però sí les bandes, i possiblement sigui més antic que els altres.

Per què aquesta proliferació de campanars romànics llombards en aquesta comarca d'Osona? Segurament perquè al centre de la plana existia un campanar prototipus, el de Sant Pere de Vic, i la gent el copiava. De fet al Ripollès trobem cinc campanars de les mateixes característiques com a conseqüència del mateix fet d'un campanar prototipus: el de Ripoll. Finalment, dins del bisbat de Vic només ens queda la comarca del Bages, on d'aquests campanars en queden escassament dos exemplars.

Quines eren les característiques d'aquests campanars? Observant el campanar de Vic es poden anar veient, ja que disposa de tots els elements d'aquesta decoració llombarda: bandes, arcuacions, dents de serra que separen els diferents pisos, així com una lesena al mig de la part baixa que divideix el primer pis, més alt, en el qual no hi ha finestres. De fet aquests campanars són com una mena de torre de defensa, amb una base molt ferma per aguantar tot el pes, i uns pisos que van perdent altura interior, a la vegada que el ritme de les finestres va de menys a més en alçada, acabant amb un apujat, que era com una mena de torre de guaita. La pedra és petita, no treballada, amb absència d'elements esculpits. Les arcuacions acaben amb una petita mènsula triangular, totalment llisa. En els campanars del segle XII es pot trobar alguna mènsula treballada, així com també es juga amb una pedra vermellosa.

Cal dir que el romànic de la plana de Vic és, majoritàriament, del segle XI, possiblement pel fet que hi havia esglésies pre-romàniques que aguantaven més, o potser pel fet que hi va haver una millora econòmica en aquesta època. Són coses que cal estudiar.

Mapa de la distribució de les esglésies amb campanar llombard

CATEDRALS

- 1.- SANT PERE DE VIC, s. XI (OSONA)
- 2.- SANTA MARIA DE GIRONA, ss.XI-XII (GIRONES)

PARRÒQUIES

- 4.- SANT MIQUEL DEL CASTELL DE CASTELLAR, s.XIII, mod.XVIII (BAGES)
- 5.- SANT ISCLE I SANTA VICTORIA DE BAGES, ss. XI-XII (BAGES)
- 6.- SANT ESTEVE DE CANAPOST, x. XII (BAIX EMPORDA)
- 7.- SANTA COLOMA DE FITOR, ss. XII-XIII (BAIX EMPORDA)
- 8.- SANTA MARIA DE CASTELLO D'EMPURIES, ss. XIII-XIV (BAIX EMPORDA)
- 9.- SANT VICENÇ DE MALLA, ss. XI-XII (OSONA)
- 10.-SANT JULIA SASSORBA,s.XI (OSONA)
- 11.-SANTA EUGENIA DE BERGA, s XII (OSONA)
- 12.-SANT VICENÇ DE TORELLO, s.XI (OSONA)
- 13.-SANT ESTEVE DE TAVERNOLES, s.XI (OSONA)
- 14.-SANT JAUME DE VILADROVER, ss, XI-XII (OSONA)
- 15.-SANT VICENÇ D ESPINELVES, s. XII (OSONA)
- 16.-SANT ROMA DE SAU, ss. XI-XII (OSONA)
- 17.-SANT GENIS DE TARADELL, s.XI (OSONA)
- 18.-SANTA CECILIA DE MOLLO, s. XII (RIPOLLES)
- 19.-SANTA MARIA DE BOLOS, s. XI (modificada) (RIPOLLES)
- 20.-SANT LLORENÇ DE CAMPDEVANOL. s. XII (RIPOLLES)
- 21.-SANT CRISTOFOL DE TOSÉS, ss. XI-XII (RIPOLLES)
- 22.-SANT CRISTOFOL DE BAGET, ss. XI-XII (GARROTXA)
- 23.-SANT FELIU i SANT PERE DE FONTCOBERTA, s. XII (PLÀ DE L'ESTANY)

MONESTIRS

- 24.-SANT MIQUEL DE FLUVIA, s. XII (ALT EMPORDA)
- 25.-SANT PERE DE RODES, ss. XI-XII (ALT EMPORDA)
- 26.-SANTA MARIA DE RIPOLL, s. XI (RIPOLLES)
- 27.-SANT SALVADOR DE BREDÀ, s.XI (SELVA)

CANÒNIQUES

- 28.-SANTA MARIA DE VILABERTRAN, ss. XI-XII (ALT EMPORDA)

Seguidament el Sr. Badia i Homs va assenyalar que, efectivament, al bisbat de Girona hi ha molta menys densitat de campanars llombards, a causa, sobretot, del fet que allí no existís un abat Oliba o uns senyors de Cardona, els quals tenien una gran empenta constructiva. Però també hi ha altres motius, com poden ser els terratrèmols, sobretot al segle XV, que afecten d'una manera molt especial la Garrotxa i part de les comarques veïnes. Només cal veure que en una vila com Besalú no hi ha cap rastre de campanar medieval. De tota manera algun n'hi ha, com és el cas de Sant Aniol de Finestres. Hi ha també altres motius, com pot ser el fet que l'Empordà i Girona siguin una terra de pas, al costat de la Via Augusta, amb tot el que això significa de penetració i d'atacs al litoral i de guerres (com a conseqüència de les quals es va produir la desfeta del campanar llombard existent a l'església monàstica de Santa Maria de Roses). També s'han descobert algunes restes a l'església de Santa Cristina d'Aro, situades al cim del transsepte elevat, de tradició pre-romànica.

Cal tenir present, també, que en aquestes comarques del bisbat de Girona, sobretot les de més al NE, l'adopció de les formes llombardes és força atípica, perquè s'incardina amb una perduració prou important de les formes arquitectòniques anteriors, que es desclou al segle X i primera meitat del segle XI, amb Sant Pere de Rodes i els monestirs rossellonesos de Fontana, Sureda i Arles.

Conyint-nos a Girona tenim dos exemplars paradigmàtics: el campanar de la catedral de Girona i el de Sant Salvador de Breda. Pel seu esquema compositiu de buits i plens, i per la seva compartimentació de l'ornamentació de les façanes (arcuacions, lesenes, frisos de dent de serra, finestres geminades amb columnetes i capitells mensuliformes) són uns campanars d'una tipologia molt fidel a l'original "campanile" italià.

A diferència del bisbat de Vic, el gruix més important dels pocs campanars que queden al bisbat de Girona es posterior al segle XI: Sant Pere de Rodes (on el campanar és l'únic element llombard del conjunt del monestir), el de Vilabertran (ben significatiu del pas del segle XI al XII), el de Sant Cristòfol de Baget (amb dos registres ben marcats: el sòcol i el pis baix del segle XI, i els pisos superiors del XII), que s'inscriu en un conjunt de campanars com els de Molló, Santa Maria de Costuges, Prats i Prada. I el mateix es podria dir de la torre-campanar del monestir de Sant Miquel de Fluvià, construïda enterament amb carreus i on trobem uns capitells ja molt evolucionats i amb decoració d'elements geomètrics, caps humans, etc.

D'aquesta mateixa època seria un campanar inacabat (o que ha perdut la seva part superior), com és el de Sant Pere i Sant Feliu de Fontcuberta, al Pla de l'Estany, i també els petits campanars rurals de Sant Esteve de Canapost i Fitó (amb base pre-romànica i un pis superior llombard que fa pensar en la solució de Coll de Nargó).

Pel que fa als campanars situats damunt la volta, a la zona de Girona, tenim els exemples de Santa Cecília de Montcal, el de l'abadia de Sant Daniel (Girona) i el campanar octogonal de Sant Pere de Galligants.

Tenim també el cas excepcional de Santa Maria de Castell d'Empúries, on molts dels seus elements són ja plenament gòtics (segle XIV).

Una mostra de la perduració de l'esquema compositiu llombard (que no decoratiu) serien els casos de Sant Vicenç de Llançà, Sant Pere de Llorà i Santa Margarida de Quant, així com els més senzills de Romanya de la Selva i Sant Genís de Casavells.

A continuació intervingué el Dr. Joan-Albert Adell que, en plantejar la qüestió d'on provenen aquests campanars de torre del nostre país, va incidir en el fet que, com a edifici, com a objecte arquitectònic, aquest és un element conegut i plenament desenvolupat en l'arquitectura catalana anterior al segle XI, malgrat que sigui poc conegut. Una altra cosa és que, decorativament parlant, existeixi una evident relació amb el nord d'Itàlia.

El model de campanar llombard a Catalunya és, en general (i aquí podríem parlar del de Vic i també dels de Girona, Breda o Sant Miquel de Cuixà), una torre prismàtica sobre una base quadrada o rectangular (tot i que també pot ésser, com a cosa excepcional, una torre cilíndrica o triangular arrodonida, com és el cas de Santa Coloma d'Andorra i la base inacabada —o destruïda en la seva part superior— del campanar del monestir de Sant Serni de Tavèrnoles). Sobre aquest edifici prismàtic o cilíndric s'hi estableixen unes característiques molt concretes, com són: di-

visió de pisos mitjançant una decoració de frisos amb arcuacions, dents de serra, etc., i la perforació amb finestres a cada una de les plantes. Precisament aquesta profusió d'obertures és la que marca més distanciament entre els campanars llombards i els seus antecedents, al nostre país.

Els models amb els quals es basa aquesta tipologia d'edificis es troba, com hem dit, al nord d'Itàlia, el més antic dels quals és Sant Apolinare Nuovo, a Ravenna (segle V). Altres edificis són Sant Llorenç i Sant Sàtiro, a Milà. Un dels models més representatius, juntament amb Sant Apolinare, és el campanar de Santa Maria Pomposa, que a més de tenir els elements característics de la decoració llombarda disposa d'una decoració amb ceràmica vidriada pintada incorporada a la mateixa estructura del mur. També a la regió de Siena es poden trobar alguns d'aquests models.

Tornant a casa nostra, i parlant dels antecedents anteriors a la implantació de l'arquitectura llombarda (a principis del segle XI), es conserven alguns exemplars de campanars de torre: Santa Coloma de Fitó (ja esmentat abans), Sant Julià d'Uxols, i ja més coneguts, Sant Climent de Coll de Nargó (amb una torre tronc-piramidal —no prismàtica— que presenta dos nivells d'obertures: el superior corresponent a un moment tardà, de formes llombardes evolucionades, i un nivell d'obertures originals formades per unes finestres amb arcs escanyats, de formats, amb una certa insinuació de l'arc de ferradura). També tenim el campanar de Sant Mateu de Bages, el de Sant Andreu de Gurb i finalment el campanar de Santa Elena de Rodes (una estructura extremadament antiga, amb tres finestres a la façana de ponent amb arcs de ferradura escanyats, i dues finestres a les altres façanes, amb una decoració extremadament complexa).

Evidentment les tipologies de campanars pre-romànics que avui dia podem conèixer no s'adiuen, en absolut, a l'estructura del campanar llombard. Simplement es tracta de constatar que en el moment en què s'introdueixen les fórmules llombardes a casa nostra, la tradició de construir campanars de torre era un element perfectament dominat pels constructors del nostre país.

D. D. P.

BIBLIOGRAFIA

Sexto Seminario sobre El Monacato. La imagen del monje en la Edad Media.— "Codex Aquilaren-sis. Cuadernos de Investigación del Monasterio de Santa Maria la Real" (Aguilar de Campoo), núm. 8 (julio 1993), 152 pàgs.

Ens hem de felicitar de la perseverant tasca d'estudi promoguda per aquesta entitat formada a l'entorn del monestir de Santa Maria la Real (Palència). El volum recull part dels treballs presentats en aquest sisè seminari, que tot i no tenir una relació directa amb el nostre monacat sí que aporten recerques que ens ofereixen metodologies vàlides per a l'estudi del monacat català d'època medieval, tant benet com cistercenc, amb l'avantatge d'exposar possibles paral·lelismes que farien més reeixit qualsevol treball de recerca.

Esperem la continuïtat d'aquesta tasca de recerca i de publicació d'un temari que ens ajuda a enriquir el coneixement, en general, de la cultura i de l'art medievals de l'Europa Occidental i més concretament de les diferents contrades de la Península Ibèrica.

J.-F. C. F.

* * *